

Marzena Miśkiewicz <https://orcid.org/0000-0001-8180-2010>

Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, Pracownia Wielkiego Słownika Języka Polskiego, al. A. Mickiewicza 31
31-120 Kraków, e-mail: marzena.miskiewicz@ijp.pan.pl

WYKŁADNIKI STYLIZACJI GWAROWEJ W *MŁODOŚCI* *JASIA KUNEFALA* STANISŁAWA PIĘTAKA

EXPONENTS OF DIALECT STYLIZATION IN *MŁODOŚĆ JASIA KUNEFALA*
BY STANISŁAW PIĘTAK

Słowa kluczowe: dialektyzacja, wykładniki stylizacji gwarowej, literatura chłopska,
Stanisław Pięta

Keywords: dialectization, exponents of dialect stylization, peasant literature, Stanisław Pięta

Streszczenie

Już w czasach pozytywizmu stylizacja gwarowa stała się zabiegiem typowym dla prozy opowiadającej o życiu na wsi. Na przełomie XIX i XX wieku rozwinął się nurt chłopski, którego przedstawicielem jest Stanisław Pięta – poeta i prozaik pochodzący z Wielowsi, osady położonej pomiędzy Sandomierzem i Tarnobrzegiem. Jest to teren, na którym gwara sandomierska sąsiaduje z gwarą lasowską. W roku 1938 ukazała się powieść S. Piętaka pt. *Młodość Jasia Kunefala*, stanowiąca pierwszą część trylogii o życiu wiejskiego rodu Kunefalów. Tekst przesycony jest elementami gwarowymi, zwłaszcza w warstwie dialogowej.

W artykule omówiono najważniejsze wykładniki stylizacji gwarowej w powieści. Autor oddał tak typowe dla gwary cechy fonetyczne, jak występowanie samogłosek ścieśnionych w uzasadnionych pozycjach, odmienną realizację samogłosek nosowych, mazurzenie czy typową dla ziemi sandomierskiej depalatalizację spółgłosek *m* i *w* pod wpływem gwar mazowieckich. Mowa bohaterów wyróżnia się gwarowymi formacjami słotwórczymi, zjawiskami fleksyjnymi i składniowymi, a także słownictwem typowym dla kultury wiejskiej, w tym bogatą gwarową onimią.

Choć podstawę stylizacyjną stanowi znana pisarzowi z autopsji gwara Wielowsi, wiele przeniesionych na łamy powieści cech jest typowych dla ogółu gwar Małopolski środkowo-północnej. Zamiarem autora było oddanie przejawiającego się w języku wiejskiego kolorytu.

Abstract

Dialect stylization has become a device typical of Polish prose on life in the country. The turn of the 19th and 20th centuries saw the development of the peasant trend represented by Stanisław Pięta, a poet and prose writer from Wielowieś, located in between Sandomierz and Tarnobrzeg. It is an area where the Sandomierz dialect is adjacent to the Lasowiaczy dialect. His novel titled *Młodość Jasia Kunefala* published in 1938 is the first part of a literary trilogy about the life of Jan Kunefal's family. The text is saturated with dialectal elements, especially in the dialogue layer.

The article discusses the most important exponents of dialect stylization in the novel. Piętał rendered phonetic features typical of the dialect, such as the occurrence of vowels different from those in the Polish language in justified positions, different realization of nasal vowels, mazuration, depalatalization of consonants *m* and *w* under the influence of Mazovian dialects. The characters' speech is distinguished by dialect word formation, inflection and syntactic phenomena, vocabulary typical of rural culture, including rich dialectal onomastics.

Although the basis for the stylization is the dialect known to the writer from autopsy (the dialect of Wielowieś, many of the features transferred to the novel are typical of the general dialect of central and northern Lesser Poland. The intention of the author was to reflect the rural colour manifested in the language.

1. WPROWADZENIE

Ze stylizacją gwarową w polskiej literaturze pięknej spotykamy się od XVI wieku. Już poeci, tacy jak Jan Kochanowski czy Szymon Szymonowic, wprowadzali do utworów elementy gwarowe w celu pełniejszej charakteryzacji postaci. W okresie baroku w nurcie mieszczańskim oraz sowizdrzalsko-rybałtowskim stylizacja gwarowa pomagała tworzyć nastrój komiczno-humorystyczny. W tekstach satyrycznych drwiono głównie z Mazurów i cech dialektu mazowieckiego [EJP, s. 123]. Znacznie częściej mieszkańcy wsi i ich mowa gościł w utworach dramatycznych w oświeceniu, a następnie w romantycznych balladach, pieśniach i poematach. O dialektyzacji w prozie, zwłaszcza w nowelach i powieściach, możemy mówić od czasów pozytywizmu. Wówczas literaci starali się wiernie naśladować język różnych warstw społecznych. Stylizacja gwarowa stała się zabiegiem typowym dla literatury opowiadającej o życiu na wsi, a niekiedy również skierowanej do jej mieszkańców. Tendencję tę kontynuowali twórcy młodopolscy we wszystkich trzech rodzajach literackich. Do dziś gwara jest elementem literatury pięknej opowiadającej o wsi [por. Dubisz, 2015, s. 122–124; Śliwiński, 2016, s. 11].

Termin *stylizacja* za Walerym Pisarkiem można rozumieć jako „świadomy zabieg w procesie kształtowania wypowiedzi, mający na celu nadanie jej cech właściwych określone mu stylowi” [EJP, s. 382]. Aleksander Wilkoń proces ten określił jako „celowe wprowadzenie do wypowiedzi, realizującej określony styl, pewnych istotnych właściwości stylu innego, będącego wzorcem stylizacyjnym, traktowanego jako obcy sytuacji nadawcy wypowiedzi” [Wilkoń, 1999, s. 92]. Teresa Skubalanka, dystansując się od powyższego stanowiska, zauważyła, że stylizacja nie musi dotyczyć obcego stylu. Podstawą stylizacyjną może być bowiem wewnętrzna odmiana języka, np. gwara, a wzorzec stylizacyjny może być bliski autorowi [Skubalanka, 2001, s. 192]. Tak dzieje się w przypadku pisarzy „nurtu chłopskiego” [Chudziński, 1985, s. 83], rozwijającego się od lat siedemdziesiątych XIX w. do początku XX stulecia.

Twórców nurtu chłopskiego jednoczyły program społeczny oraz koncepcja kultury, w której literatura ludowa stawała się reprezentacyjna dla całej kultury polskiej [Chudziński, 1975, s. 95]. Większość dzieł dotyczyła wsi współczesnej pisarzom i uwypuklała jej problemy (np. opowiadania Stanisława Młodożeńca i Wincentego Burka). Zdecydowanie mniej silny był ruch rewizjonistyczny, sięgający do przeszłości w celu dokonania rewizji mitów utrwalonych w społeczeństwie, „dotyczących rzekomej idylli pańsko-chłopskiej” [Chudziński, 1985, s. 112].

Jednym z reprezentantów „pisarstwa ludowego” [Jarzębski, 1974, s. 175] jest Stanisław Piętaś, poeta i prozaik, urodzony w roku 1909 w podtarnobrzesckiej Wielowoli. Talent literacki odziedziczył on po stryju Franciszku – poecie i noweliście – oraz po dalszym krewnym Ferdynandzie Kurasiu, który zasłynął jako twórca ludowy i publicysta. Pierwsze lata życia Stanisława Piętaka upłynęły pod znakiem przewlekłych chorób i rozłąk z ojcem, który w poszukiwaniu zarobku dwukrotnie wyjeżdżał do Stanów Zjednoczonych. Chłopiec przejawiał talent artystyczny, pragnął zdobywać wiedzę i awansować społecznie. Ukończył szkołę podstawową w Wielowoli, tarnobrzesckie gimnazjum i podjął studia na Uniwersytecie Jagiellońskim. W Krakowie poznał awangardowych poetów, w roku 1930 debiutował publicystycznie i nowelistycznie. Niestety, z powodu choroby i trudności materialnych zmuszony był przerwać studia. W kolejnych latach kilkakrotnie zmieniał miejsce zamieszkania, przebywał między innymi w Wielowoli, Warszawie, Zamościu i Łodzi. Poświęcił się twórczości literackiej i publicystycznej, angażował się społecznie i politycznie.

Artystyczny dorobek Stanisława Piętaka liczy prawie czterdzieści tytułów poezji i prozy. Debiutancka powieść pt. *Młodość Jasia Kunefala* (1938) została bardzo dobrze przyjęta przez krytyków, o czym świadczy przyznana za nią Nagroda Młodych Polskiej Akademii Literatury. Akcja powieści rozgrywa się w fikcyjnej miejscowości Biała Wieś, która jest literackim odpowiednikiem Wielowoli. Główny temat książki stanowi dojrzewanie tytułowego bohatera – chłopskiego dziecka, które próbuje awansować społecznie, zdobyć wykształcenie, zostać poetą, osiągnąć to, czego nie udało się krewnym – bratu ojca Szczepanowi i stryjowi ojca Teofilowi. Powieść cechuje się dużym stopniem zautobiografizowania – autor, opowiadając o rodzice Kunefalów, przybliży czytelnikom rodzinę Piętaków. Dodatkowo zarysowuje tkankę społeczną międzywojennej, a w retrospekcjach również przedwojennej wsi. W warstwie narracyjnej powieści dominują styl artystyczny i język literacki, z kolei dialogi nasycone są elementami gwarowymi. Podstawę stylizacyjną stanowi znana pisarzowi z autopsji gwara.

Wielowieś, położona między Sandomierzem i Tarnobrzegiem, w roku 1976 została włączona w granice administracyjne drugiego z wymienionych miast i stanowi obecnie najbardziej na północ wysuniętą jego część. Znajduje się na prawym brzegu Wisły, w Kotlinie Sandomierskiej, historycznie położona

jest zatem na ziemi sandomierskiej w środkowej części północnej Małopolski. Janina Wójtowicz [1966, s. 20–21], na podstawie szeroko zakrojonych badań fonetycznych, Tarnobrzeg wraz z Wielowsią włączyła do rejonu północnego gwary lasowskiej, ale z wyraźnymi cechami gwar sandomierskich. W niektórych innych opracowaniach, zwłaszcza etnograficznych, Tarnobrzeg i Wielowieś znajdują się poza zachodnią granicą obszaru lasowiackiego. Franciszek Kotula [1962, s. 8] terytorium Lasowiaków przesunął znacznie na wschód, a ograniczył na zachodzie, północy i południu, wykluczając z niego wsie znajdujące się między Tarnobrzegiem a Sandomierzem. Stan badań na temat gwary lasowskiej i ustalenia różnych dialektologów szczegółowo omawia Halina Karaś [2010].

Stanisław Piętaś w *Młodości Jasia Kunefala* utrwalił cechy językowe mowy mieszkańców podtarnobrzeskich wsi, w większości spotykane zarówno w gwarze sandomierskiej, jak i w gwarze lasowskiej. Do analizy zastosowanych przez autora wykładników dialektyzacyjnych wykorzystano wydanie czwarte *Młodości Jasia Kunefala* [Piętaś, 1957], z którego wyekscerpowano dialektyzmy leksykalne, nazwy miejscowe i antroponimiczne, a także zjawiska z zakresu fonetyki, słowotwórstwa, fleksji i składni, które posłużyły twórcy do językowego osadzenia akcji powieści w widłach Wisły i Sanu. Dotychczas o języku i stylu prozy omawianego twórcy pisał Stefan Reczek w artykule z 1969 roku. Autor dokonał w nim językowego oglądu różnych dzieł prozatorskich twórcy.

2. FONETYKA

Do najbardziej wyrazistych dialektyzacyjnych środków stylistycznych należą zjawiska z zakresu fonetyki. Utrwalone w tekście odstępstwa i odmienności w stosunku do języka ogólnopolskiego są na ogół łatwo wychwytywane przez czytelników, zwłaszcza tych posługujących się na co dzień polszczyzną literacką. Podlegają znacznie szybszej rejestracji niż zjawiska z innych systemów języka.

2.1. Wokalizm

Dialektyzacja tekstu wymaga oddania w nim systemu samogłoskowego, znacznie bardziej urozmaiconego w gwarach niż w polszczyźnie ogólnej. Jedną z najbardziej reprezentatywnych cech, którymi mógł posłużyć się Stanisław Piętaś, jest tzw. *a* pochylone (*ǎ*). Autor umieścił je w pozycjach typowych dla gwary omawianego obszaru. Niezależnie od pochodzenia i pozycji oznaczył je za pomocą litery *o*. Samogłoska *ǎ* została oddana m.in.:

- 1) w tematach imiennych, por.: *borszcz* [38]¹, *prowdą* [18], *śpitol* [159];
- 2) w tematach czasowników zakończonych na *-ac*, *-ic*, *-yc*, por.: *godać* [14], *mor-twić* [27], *zoboczyć* [100];
- 3) w przyrostkach rzeczowników rodzaju męskiego, np. *-ak*, *-arz*, por.: *pijok* [24], *cmentor* [22], *wolorz* [49];
- 4) w sufiksie *-ina*, por.: *Kunefalino* [14];
- 5) w przedrostku *za-*, por.: *zopolenie* [90];
- 6) w prefiksie superlatywnym *naj-*, por.: *nojwyrażni* [135], *nojwyższy* [84];
- 7) w przyimku *dla*, por.: *dło mnie* [8];
- 8) w 3 os. l.p. czasu przeszłego czasowników, por.: *pojechał* [99], *warował* [22];
- 9) w formach czasu teraźniejszego czasowników koniugacji *-m*, *-sz*, por.: *prze-wraco się* [21];
- 10) w formach czasownika *mieć*, por.: *ni mo casu* [99];
- 11) w D. l.p. rzeczowników rodzaju nijakiego zakończonych na *-e*, por.: *broł się do całowania* [156];
- 12) w M. l.p. rodzaju żeńskiego przymiotników, zaimków przymiotnych i imie-słów przymiotnikowych, por.: *golusieńko ziemia* [106], *waso babka* [82], *straśnieniem zmęceno* [81].

Wykscerpowane z materiału fragmenty ilustrujące gwarę sandomierską wska-zują, że autor wprowadził *ǫ* w uzasadnionych dialektologicznie i historycznie pozycjach. Niekonsekwencje dotyczą realizacji grupy *-aj* w 2. os. trybu rozkazu-jącego czasownika *dać* oraz w utworzonych od niego derywatach prefiksalnych. Typowa dla gwary sandomierskiej jest wymowa grupy *-aj* jako *-ej* [por. Cygan, 2010], którą spotykamy w *Młodości Jasia Kunefala* (por. *podej pijawki* [89]). Autor utrwalił też jednak charakterystyczną dla niektórych wsi lasowiackich, zwłaszcza z obszaru środkowego [por. Karaś, 2010], realizację *-aj* jako *-oj*: *doj mu choć po-łowę pieniędzy* [8]. Owa niekonsekwencja może wskazywać, że autor z autopsji znał obie realizacje, skoro pochodził z obszaru przejściowego gwar.

Na omawianym terytorium występuje *e* ścieśnione (*é*), które w tekstach oddawa-ne jest za pomocą liter *i* lub *y*. Pięć realizację *é* utrwalił m.in.:

- 1) przed spółgłoskami i w obustronnym otoczeniu spółgłosek miękkich i funk-cjonalnie miękkich, por.: *syрки* [151], *dyscyk* [152], *chlib* [34], *Jędrzyj* [99];
- 2) w końcówkach D., C., Msc. l.p. rzeczowników, przymiotników i zaimków przymiotnych rodzaju żeńskiego, por.: *Jo nie jezdem winien twoji śmierci* [92], *na ty ziemi* [97];
- 3) w przysłówkach stopnia wyższego i najwyższego, por.: *więcy* [18], *nojwyraż-ni* [135];

¹ W nawiasach kwadratowych podano numery stron analizowanego wydania *Młodości Jasia Ku-nefala*, na których znajdują się przytoczone słowa lub dłuższe fragmenty.

- 4) w partykule *nie* w połączeniu z czasownikami *mieć*, *móc*, por.: *ni mo casu* [99], *ni mozes* [21];
- 5) w partykule *też*, por.: *Ze tyz ni mozes* [21];
- 6) w pozycji przed *r*, por.: przez *cyrwiec* [73].

W gwarze inaczej niż w języku literackim realizowana jest samogłoska *o*. Piętał utrwalił m.in. typowe dla gwary kielecko-sandomierskiej i lasowskiej podwyższenie artykulacji *o* przed spółgłoskami półotwartymi, por.: *un* [109], *kunie* [100]. Można jednak dostrzec w tym wypadku niekonsekwencję autora, por.: *Porządku w domu nie było za gros, oni wszyscy tylko umieli rezykować* [114]. W tekście łatwo znaleźć również przykłady ilustrujące rozszerzenie artykulacyjne *u* do *o* w grupie *uN*, por.: *pieron* [20], *lomp* ['lump'; 109]. W wyrazie *pieron*, ale też np. w czasowniku *ciesać*, możemy zauważyć brak przegłosu.

W zakresie realizacji samogłoski *y* w gwarze sandomierskiej zauważane jest obniżenie jej artykulacji do *e*, gdy samogłoska *y* występuje w sąsiadujących sylabach. Stanisław Piętał oddał tę cechę m.in. w formach *rezykować* [114] i *skurwesynu* [161].

Na omawianym obszarze doszło do zatrąty rezonansu nosowego, ale tą cechą gwarową poeta dysponował dość oszczędnie. Przede wszystkim utrwalił odnoszenie wygłosowej samogłoski *ę*, typowe także dla polszczyzny ogólnej, por.: *ide* [105], *kapuste* [85]. Jednak w większości dialogów pisownia nosówek pozostaje zgodna z pisanym językiem literackim, mimo że bohaterowie posługują się na ogół gwarą. Często samogłoski nosowe są używane niekonsekwentnie, nawet w obrębie tej samej wypowiedzi dialogowej. Nigdy natomiast Piętał nie pomijał nosowości *ą*, por.: *Położyłem sie, Jędrus, ogrozka mie trzęsie...* [87] vs. *A kogóz to bida wygnala na taką słote!* [86]. Zdaniem Stefana Reczka rezygnacja z denazalizacji, cechy gwarowej specyficznej dla terenów znajdujących się w widłach Wisły i Sanu, wynika ze świadomej selekcji środków wyrazu:

[...] autor zdawał sobie sprawę z jej wybitnie lokalnej wartości i przez to ograniczonego zasięgu jej stylistycznej komunikatywności. Wybrał drogę pewniejszą, wprowadzając niekiedy formy z jedynie odnoszonym *ę*, którego wymowa jak *e* w pewnych wyrazach jest powszechnie znana, a w wygłosie nawet obowiązująca w języku literackim [Reczek, 1969, s. 227].

2.2. Konsonantyzm

W *Młodości Jasia Kunefala* występuje wiele cech z zakresu konsonantyzmu, typowych dla gwar okolic Sandomierza i Tarnobrzega bądź też spotykanych w mowie mieszkańców wsi, niezależnie od położenia geograficznego. Silnie uświadomioną w społeczeństwie cechą gwarową jest mazurzenie, stanowiące często wykorzystywany

środek dialektyzacyjny. Również Stanisław Piętak wprowadził w dialogi wymowę mazurzącą – spółgłoski *š, ž, č, ž* zapisywane są w tekście jako *s, z, c, dz*, por.: *garnusek* [34], *juz* [159], *od wcora* [81], *jezdze* [25]. Poza tym możemy zaobserwować palatalizację głoski *š* i jej przejście w *ś* [por. Doroszewski, 1955, s. 15, 27, 34], por.: *špik* [39], *špitol* [159], *štyry* [29], typową dla całej mazurzącej Małopolski [por. Reczek, 1969, s. 221].

Innym zjawiskiem z zakresu konsonantyzmu, charakterystycznym dla niektórych wsi dawnej Puszczy Sandomierskiej, jest depalatalizacja spółgłosek *m* i *w* pod wpływem gwar mazowieckich [por. Nitsch, 1953, s. 229–230; Furdal, 1955; Pluta, 1971, s. 15], por.: *temy ślepiamy* [72], *pod gweramy* [‘karabinami’; 110]. Twarda realizacja spółgłosek wargowych nie jest jednak stosowana przez Piętaka konsekwentnie. Zrezygnował z niej np. w wyrazie *świnia*, por.: *cy jo to z kozdym świnie posoł* [36].

Inne cechy stylizacji fonetycznej z zakresu konsonantyzmu to m.in.:

- 1) fonetyka udźwiężniająca w 1. i 2. os. l.p. czasownika *być*, por.: *jo jezdem jego baba* [8];
- 2) realizacja *jest* jako *je* i *potrzeba* jako *potrza*, por.: *Iwan je głupi* [8], *potrza ci było* [142];
- 3) zanik *ł* w wygłosie czasowników w formie 3. os. l.p. czasu przeszłego, por.: *umar* [90], *posed* [21]; przy tym ta cecha nie jest stosowana przez S. Piętaka konsekwentnie, por.: *posedł* [114].

Pisarz nie utrwalił wszystkich cech z zakresu konsonantyzmu typowych dla gwary omawianego terenu. Nie wykorzystał dysymilacji spółgłosek *k, x* jako wykładnika dialektyzacyjnego, podczas gdy zjawisko to występuje nie tylko w gwarze sandomierskiej, ale również w lasowiackiej [por. Karaś, 2010], por.: *Doktór doktorem* [6]. W *Młodości Jasia Kunefala* trudno również znaleźć przykłady ilustrujące zanik spółgłoski *d* w nagłosowej grupie *dl-*, por.: *Dlocego to tak?* [159].

3. SŁOWOTWÓRSTWO

Mowa mieszkańców omawianego terenu wyróżnia się m.in. archaicznymi formacjami słowotwórczymi utworzonymi od wyrażen przyimkowych [por. Cygan, 2010], jak w przykładzie: *chyłkiem leciałem po zastodolach* [32], oraz zastępowaniem sufiksu *-eć* przez *-ić//-yc* w bezokoliczniku, por.: *ścirpić* [83]. Należy podkreślić, że nie mamy w tym wypadku do czynienia ze zwężeniem literackiego *e* do *i*, lecz z „wynikiem działania morfologicznej analogii” [Reczek, 1969, s. 223] formy *ścierpieć* do czasowników typu *nosić, kosić*. Jak pisze S. Reczek: „Analogia ta wraz z całą północną Małopolską i Mazowszem obejmuje akurat kąt między środkową Wisłą i dolnym Sanem” [Reczek, 1969, s. 223]. Inną cechą gwary

sandomierskiej utrwaloną przez Stanisława Piętaka jest sufiksowana forma *któren* w miejscu ogólnopolskiego zaimka *który*, por. *któren to chłop baby nie bije* [91].

Podłoże gwarowe ma wiele formantów tworzących rzeczowniki odrzeczownikowe, odprzymiotnikowe i odczasownikowe występujące w analizowanym utworze. Uwagę zwracają m.in.:

- 1) formacje hipokorystyczne, por.: *Ojce, careńku* [7], *nie wydaleś półzłotka* [161], *do swojej siostrzyczki, Jagusi* [149];
- 2) formacje augmentatywne, por.: *największe urągowisko* [31];
- 3) formacje odczasownikowe *nomina actionis*, por.: *przychodzi Paweł z tej swojej łazęgi* [111], *to nie z pijaności* [113], *przebieraczka* [131], *stawianka* [119].

4. FLEKSJA

W *Młodości Jasia Kunefala* zostały utrwalone różne zjawiska fleksyjne, typowe m.in. dla gwary sandomierskiej i lasowskiej, np.: końcówka *-ów* występująca w miejscu końcówki *-i* D. l.mn. rzeczowników rodzaju nijakiego i męskiego, por.: *ślepiów* [48], *draniów* [43]. Trafiają się rzeczowniki w innym rodzaju gramatycznym niż w języku literackim, np.: *mo krzywą biedrę* [22] zamiast *biodro, tabak w ręce* [22] w miejscu ogólnopolskiej *tabaki*. Wśród końcówek i form przypadków można wyróżnić kilka innych osobliwości, np. dawną końcówkę *-a* przy rzeczownikach męskich [Reczek, 1969, s. 229], por.: *od proga* [79].

Na łamach powieści spotykamy relikty form liczby podwójnej czasowników. Końcówka *-ta* stosowana jest w 2. os. l.mn. czasu przeszłego (np. *byłyśta* [115]) lub trybu rozkazującego (np. *chodźta* [38]). Nigdy nie łączy się ona z formami grzecznościowymi *pluralis maiestaticus*. Charakter grzecznościowy ma wyłącznie końcówka *-cie*, por.: *Złościecie się nie wiedzieć czego* [29].

W jednym wypadku Stanisław Piętak użył końcówki *-wa* w 1. os. l.mn. czasu przeszłego. Formę *braliśwa* należy jednak postrzegać jako wykładnik stylizacji na gwarę wschodnią lub też wykładnik stylizacji historycznej. Pojawia się bowiem w ludowej bajce, opowiedanej chłopcu przez ojca, por.: *Ojce, careńku przeboc, ze Iwan je głupi [...], u nasego popa ślub braliśwa* [8].

5. SKŁADNIA

Stanisław Piętak utrwalił niektóre cechy składniowe charakterystyczne dla gwar omawianego terenu. Typowa jest na przykład konstrukcja *być za (kogoś)* ‘być kimś, pracować jako ktoś’, występująca w gwarach i języku potocznym, por.: *Janek Boczek, co był za policjanta* [108]. Orzeczenia, podmioty zaimkowe oraz

przydawki wyrażone zaimkiem przymiotnym określające podmiot występują w formach *pluralis maiestaticus*, stanowiących wyraz szacunku do rodziców, dziadków i innych dorosłych członków wiejskiej wspólnoty, por.: *I czego wy jesteście taka płaczka, mamó! Nie trzeba mi dużo, spuszczyć tylko powieki i już widzę te wasze oczy* [38], *dziadek Joachim umarli* [102], *I po co całą winę zwałać na matkę? Czy oni winni?* [29], *Czy babka Anna długo żyli?* [107]. Używanie form drugo- i trzecioosobowych przyjęło się określać rozpowszechnionymi nazwami gwarowymi – odpowiednio *dwojeniem* i *trojeniem*.

6. LEKSYKA

W analizowanym utworze literackim występuje dyferencyjne słownictwo gwarowe. Szczególne miejsce zajmuje leksyka związana z pracą na wsi [Filin, 1960, s. 247–264; Karaś, 1960, s. 274]. Jako przykłady mogą posłużyć wyrazy:

- 1) *boisko* ‘ubite miejsce w stodole; klepisko’ [MSGP, s. 23], por.: *stoją obydwaj na boisku naprzeciw siebie* [82];
- 2) *łuśnia* ‘jeden z dwóch okutych drążków, zakończony stalowym pierścieniem, zakładany na koniec przedniej osi konnego wozu drabiniastego, podtrzymujący drabinę’ [SGL, s. 129], por.: *Narychtowałem na luśnie kołem, buch! koło siedzi* [85];
- 3) *orczyk* ‘drewniany drążek służący do doczepiania postronków uprzęży zwierzęcia pociągowego, zakładany na hak orczyca wozu konnego, sań lub sprzętu rolniczego’ [SGL, s. 172], por.: *chycili orczyk i lu! go przez łeb* [83];
- 4) *wrótnie* ‘wrota’, por.: *otwierał wrótnie stodoły* [94];
- 5) *zapole* ‘miejsce w stodole na snopy’ [SWG, s. 237], por.: *Adam wchodził na zapole, on przerzucał przez belkę snopki* [77];
- 6) *zapolnica* ‘przegroda z desek oddzielająca zapole od klepiska’ [Reichan, Woźniak, 2004, s. 239], por.: *Zatoczyli sie ino mama i bęc! na zapolnice niezyno* [83];
- 7) *zastodole* ‘za stodołą’, por.: *chyłkiem leciałem po zastodolach jak złodziej* [32].

Niektóre wymienione leksemy zostały co prawda odnotowane w słownikach polszczyzny ogólnej XX wieku [SJPD; SJPSz], ale albo opatrzone je kwalifikatorami *gw.*, *reg.*, *roln.*, albo we wskazanych znaczeniach wyrazy te odnoszą się do desygnatów typowych dla kultury wiejskiej, co pozwala włączyć je do dyferencyjnego słownictwa gwarowego [por. Karaś, 1960: 274]. W SJPD kwalifikatorem *gw.* opatrzone słowa: *zapole* ‘przedział w stodole, gdzie się składa zżęte zboże (słomę, siano); sasek’, *zapolnica* ‘przegroda z desek oddzielająca zapole od klepiska (boiska)’, *zastodole* ‘miejsce za stodołą, za stodołami’, a także formy *wrotnia* i *wrótnia* ‘wrota’. W SJPSz do słownictwa regionalnego włączono leksem *boisko*

‘środkowa część stodoły, ubita przestrzeń między dwoma sąsiedkami; klepisko’, a kwalifikatorem *roln.* oznaczono wyraz *orczyk* ‘drażek drewniany przyczepiony do orczycy lub bezpośrednio do narzędzia rolniczego albo wozu konnego, służący do zakładania postronków, pasów lub łańcuchów od uprzęży’. W SJPSz w żadnym możliwym wariancie ortograficznym czy morfologicznym nie odnotowano *wrótni, zapola, zapolnicy, zastodola*.

7. ONIMIA

Na wyekscerpowany z powieści materiał onimiczny składają się liczne nazwy miejscowe, w tym mikrotoponimiczne, a także nazwy osobowe, przede wszystkim imiona i nazwiska. Ich dopełnienie stanowią typowe dla gwar sposoby tytułowania kobiet zamężnych i panien oraz nazwy własne zwierząt gospodarskich.

7.1. Antroponimia

Używane przez Stanisława Piętaka nazwy osobowe w dużej mierze służą charakterystyce językowej środowiska wiejskiego. Mieszkańcy Białej Wsi i innych okolicznych miejscowości, w większości stanowiący ludność katolicką, przejmują imiona od świętych patronów. Spotykane imiona chrzestne męskie to m.in.: *Alojzy* [139], *Antoni* [6], *Franciszek* [5], *Jacek* [30], *Jakub* [12], *Jan* [5], *Joachim* [78], *Józef* [44], *Kasper* [70], *Krzysztof* [5], *Maciej* [78], *Michał* [6], *Paweł* [13], *Stanisław* [5], *Szczepan* [13], *Teodor* [13], *Teofil* [51], *Wawrzyniec* [79], *Wojciech* [5]. Wśród nazw żeńskich można wyekscerpować m.in. imiona: *Agnieszka* [13], *Balbina* [22], *Franciszka* [6], *Helena* [5], *Józefa* [5], *Julia* [5], *Maria* [5], *Marta* [12], *Róża* [6], *Stanisława* [5], *Teresa* [13], *Zofia* [24]. Niektóre powszechnie spotykane imiona nosi kilku bohaterów, por.: *Jan Kunefal* [6], *Janek Boczek* [108], *Jaś Golaś* [58], *Jaś Palusek* [113], *Jaś Sorek* [6]; *Michał Bryła* [18], *Michał Wójcik* [15]; *Zośka Kunefalina* [104], *Zośka Siudygowa* [29]; *Józka Rawska* [73], *Józka Stanowcowa* [91].

Dla środowiska wiejskiego znamienne jest używanie rozmaitych deminutywnych form imion, które są „językowym znakiem społeczno-rodzinnej, poufalej więzi” [Reczek, 1969, s. 216]. Obok odnotowanych już zdrobnień imion męskich *Janek* i *Jaś* można wskazać hipokorystyka, takie jak: *Antek* [6], *Bronek* [6], *Frank* [5], *Józek* [44], *Krzyś* [5], *Maciek* [78], *Michaś* [6], *Mietek* [6], *Staszek* [6], *Tomek* [25], *Walek* [105], *Wojtek* [5]. Wyekscerpowane z tekstu zdrobniałe formy imion żeńskich to m.in.: *Franka* [6], *Halka* [24], *Helka* [5], *Jaguś* [14], *Josia* [62], *Józia* [5], *Julka* [5], *Marcia* [13], *Marysia* [5], *Mietka* [29], *Różia* [6], *Stasia* [5], *Tereska* [13], *Zośka* [24].

Stylizację *Młodości Jasia Kunefala* wzmacniają niektóre nazwiska. Spotykamy bardzo częste na wsi nazwiska urobione od imion chrzestnych, por.: *Jadaś* [94],

pochodzące od nazw zwierząt, por.: *Lis* [44], *Sorek* [6], nazw roślin, por.: *Ziolo* [84], nazw wykonawców czynności, por.: *Skrzypek* [17], identyczne z nazwami przedmiotów czy zjawisk, por.: *Boczek* [108], *Bryła* [18], *Kulig* [80], *Palusek* [113], *Partyka* [22].

Do dziś popularnym sposobem zwracania się do kobiet w społecznościach wiejskich jest stosowanie adresatywów podkreślających relacje rodzinne, czyli bycie czyjąś żoną lub córką. W świecie przedstawionym w *Młodości Jasia Kunefala* zamężne kobiety tytułowane są nazwiskami odmężowskimi utworzonymi za pomocą sufiksów: *-ina* || *-yna*, por.: *Kulidzyna* [5]; *Kunefalina* [104]; *-ka*, por.: *Górajka* [6], *Siudyzka* [5], *Wartońka* [6]; *-owa*, por.: *stara Galasiowa* [59], *Franka Gluchowa* [91], *Ulina Ziółowa* [6], *Zośka Siudygowa* [29], *Józka Stanowcowa*. Nazwiska niezamężnych córek tworzone są od nazwisk ich ojców za pomocą sufiksu *-ówna*, por. *Joasia Golasiówna* [62], *Basia Kolkówna* [160], ale też *-owa*, który choć w języku literackim tworzy wyłącznie formacje odmężowskie, to jednak w gwarach obsługuje też nazwy panien, por. *Stasia Paluszkowa* [18], *Julka Skrzypkowa* [21], *Jagna Ziółowa* [84]. Ponadto z tekstu wyekscerpowano typową dla wiejskiego nazewnictwa familijnego konstrukcję opisową *Jagna Michała Ziola* [84], a także dzierżawczą, choć w tym wypadku odnoszącą się do młodego syna, *Beniamin Skrzypków* [28].

Nieodłącznym elementem krajobrazu wiejskiego są zwierzęta gospodarskie. Ich nazwy pochodzą najczęściej od maści sierści, por. imiona konia i klaczy: *Kasztan* [30], *Kara* [30], *Gniada* [68] oraz krowy *Krasa* [94].

7.2. Toponimia

Obraz przedstawionej rzeczywistości dopełniają nazwy miejscowości, w których rozgrywa się akcja *Młodości Jasia Kunefala* lub które tylko wymieniane są przez jej bohaterów. Jak już zostało wspomniane na początku artykułu, akcja powieści została umiejscowiona w Białej Wsi, która stanowi literacki odpowiednik rodzinnej miejscowości Stanisława Piętaka, czyli Wielowsi. To niejedyny przykład „literackiej mistyfikacji, dokonanej przez autora może dla zmylenia adresu, może dla uniknięcia jednostajności onomastycznej” [Reczek, 1969, s. 213]. Jak jednak zauważa Stefan Reczek [1969, s. 213]: „formy tych twórców nie są pełnym kamuflażem onomastycznym, zawierają bowiem pewne człony wchodzące w skład nazw oryginalnych. To właśnie daje klucz do ich rozszyfrowania”. Oprócz *Białej Wsi* [22] do tej grupy nazw miejscowości można włączyć m.in.: *Gliwontów* [72] od *Klimontów*, *Poćmierzów* [34] od *Koćmierzów*, *Ulanów* [13] od *Ulanów*, *Wisłobrzeg* [160] od *Tarnobrzeg*.

W *Młodości Jasia Kunefala* nie brakuje nazw miejscowości figurujących na mapach, w tym również w widłach Wisły i Sanu. Są to m.in.: *Dębica* [127], *Dynów* [124], *Majdan* [30]², *Przeworsk* [123], *Rozwadów* [123].

2 To może być również skrócona nazwa wsi Majdan Królewski w powiecie kolbuszowskim.

Na łamach powieści spotykamy nazwy części wsi lub okolicy, których znaczenie i budowa odpowiadają wielu autentycznym i powszechnie spotykanym ludowym toponimom, por.: *jechaliśmy orać do Grabia* [43], *pojedziemy po kapuste na Kąty* [84], *przychodził do nich na Kępe* [91], *bydło posaliśmy na Kopaninie* [23], *Podmłynie* [14], *Zagaje* [107], *Zawodzie* [57].

W dwudziestoleciu międzywojennym rozwinęły się tzw. kółka rolnicze, stanowiące dobrowolne organizacje rolników, mające na celu zwiększenie i doskonalenie produkcji rolnej, prężnie działające również w okresie PRL-u. Być może takie stowarzyszenie miał na myśli Stanisław Piętak, pisząc: *kasztany pod Kółkiem kwitły* [28], *dranie spod Kółka* [36], *Baby pod Kółkiem gadały* [72].

Onimia, zarówno antroponimia, jak i toponimia, stanowi bardzo ważny element prozy Piętaka. Utrwalone, a w wypadku toponimii również celowo wykreowane nazwy odpowiadają rzeczywistości przedstawionego świata.

8. PODSUMOWANIE

Stanisław Piętak w powieści pt. *Młodość Jasia Kunefala*, podobnie zresztą jak w innych tekstach prozatorskich, w dużym zakresie zastosował dialektyzację. Jego celem nie było jednak oddanie gwary bardzo wąskiego terytorium, lecz kolorytu lokalnego, w dużej mierze wspólnego dla wszystkich wsi tej części Małopolski. Być może chciał uniknąć niebezpieczeństwa nadużycia ograniczonych geograficznie form, znanych węższemu kręgowi odbiorców, aby nie naruszyć komunikatywności tekstu.

Gwara ludności okolic Sandomierza i Tarnobrzega została wprowadzona zwłaszcza w dialogach, w mniejszym zakresie w partiach narracyjnych, z których wynotowano głównie zjawiska słowotwórcze i leksykę. Mamy zatem do czynienia z dialektyzacją fragmentaryczną, zastosowaną w funkcji prezentatywnej po to, by przedstawić język określonej grupy społecznej [por. Dubisz, 1979, s. 77]. Twórca szeroko wykorzystał cechy fonetyczne, morfologiczne, leksykalne, którymi wyróżnia się gwara północnej Małopolski z obszaru dawnej Puszczy Sandomierskiej. Wiele omówionych wykładników stylizacji gwarowej, takich jak: ścieśnienia samogłosek, rozszerzenia artykulacyjne samogłosek w otoczeniu spółgłosek półotwartych, mazurzenie, uproszczenia w grupach spółgłoskowych, odmienna niż w polszczyźnie ogólnej sufiksacja, występowanie form *pluralis maiestaticus* czy końcówki *-ta* w formach czasownikowych, należy do stereotypu dialektu ludowego [Dubisz, 1988, s. 620], nazywanego też gwarolektem stylizacyjnym [Dubisz, 2013, s. 61]. Są to cechy „o największej częstości i największym tekstowym zakresie występowania, dzięki którym zostaje osiągnięty efekt dialektalności tekstu artystycznego” [Dubisz, 2013, s. 61].

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

C. – celownik
D. – dopełniacz
gw. – gwarowe
l.p. – liczba pojedyncza
l.mn. – liczba mnoga
M. – mianownik
Msc. – miejscownik
os. – osoba
por. – porównaj
reg. – regionalne
roln. – rolnicze

Słowniki

- EJP – URBAŃCZYK Stanisław, KUČAŁA Marian, red., 1999, *Encyklopedia języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- MSGP – WRONICZ Jadwiga, red., 2010, *Mały słownik gwar polskich*, Wydawnictwo Lexis, Kraków.
- SGL – KUTYŁA Jan, 2016, *Słownik gwary lasowiackiej Kamienia i okolicy na Rzeszowszczyźnie*, Wydawnictwo Oświatowe Fosze, Rzeszów.
- SJPD – DOROSZEWSKI Witold, red., 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SJPSz – SZYMCZAK Mieczysław, red., 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SWG – BUREK Wincenty, 1976, *Słownik wyrazów gwarowych*, w: tenże, *Droga przez wieś*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa, s. 226–237.

BIBLIOGRAFIA

- CHUDZIŃSKI Edward, 1975, *Chłopski ruch literacki w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Pamiętnik Literacki”, t. 66, s. 59–96.
- CHUDZIŃSKI Edward, 1985, *W kręgu kultury i literatury chłopskiej 1918–1939*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- CYGAN Stanisław, 2010, *Charakterystyka gwar Kielecczyzny*, w: H. Karaś, red., *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, <http://www.dialektologia>

.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=kieleckie-gwara-regionu-mwr (dostęp: 30.03.2023).

- DOROSZEWSKI Witold, 1955, *Studia fonetyczne z kilku wsi mazowieckich*, Zakład im. Ossolińskich, Wrocław.
- DUBISZ Stanisław, 1979, *Metody stylizacji gwarowej w przekroju historycznym*, w: A. Preyzner, J. Tokarski, red., *Język – teoria – dydaktyka. Materiały III Konferencji Młodych Językoznawców – Dydaktyków. Zielona Góra 26–27 maja 1978 r.*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Kielce, s. 76–92.
- DUBISZ Stanisław, 1988, *Formy i funkcje stylizacji gwarowej w ludowym nurcie prozy*, „Polonistyka”, nr 8, s. 610–622.
- DUBISZ Stanisław, 2013, *Dialekt i gwara – integracja językowa – stylizacja gwarowa*, w: tenże, *Językoznawcze studia polonistyczne*, t. 1: *Dialektologia i jej pogranicza*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 37–66.
- DUBISZ Stanisław, 2015, *Językoznawcze studia polonistyczne*, t. 3: *Stylistyka – retoryka – translatoryka*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- FILIN Fiedor, 1960, *Wyraz gwarowy i jego granice*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 247–264.
- FURDAL Antoni, 1955, *Mazowieckie dyspalatalizacje spółgłosek wargowych*, Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- JARZĘBSKI Jerzy, 1974, *Z problemów pisarstwa ludowego w 20-leciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie”, R. XVI, nr 240, s. 175–204.
- KARAŚ Halina, 2010, *Gwara regionu – Lasowiacy*, w: taż, red., *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=lasowiacy-gwara-regionu-mwr> (dostęp: 30.03.2023).
- KARAŚ Marian, 1960, *Wytyczne doboru wyrazów języka ogólnonarodowego do Słownika gwar polskich*, „Język Polski”, R. XL, z. 3, s. 161–169, 262–281.
- KOTULA Franciszek, 1962, *Z sandomierskiej puszczy*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- NITSCH Kazimierz, 1953, *Co wiemy naprawdę o dialektach ludowych XVI wieku?*, „Język Polski”, R. XXXIII, z. 4, s. 225–244.
- PIĘTAK Stanisław, 1957, *Młodość Jasia Kunefala*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- PLUTA Feliks, 1971, *Gwara w utworach współczesnych pisarzy pochodzenia północnomalopolskiego*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- RECZEK Stanisław, 1969, *Z zagadnień języka i stylu. O języku prozy Stanisława Piętaka*, w: S. Frycie, red., *Stanisław Piętak, poeta i prozaik. Zbiór artykułów*

- i rozpraw*, Rzeszowskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Rzeszowie, Rzeszów, s. 209–245.
- REICHAN Jerzy, WOŹNIAK Kazimierz, 2004, *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*, Wydawnictwo Lexis, Kraków.
- SKUBALANKA Teresa, 2001, *Podstawy analizy stylistycznej. Rozważania o metodzie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- ŚLIWIŃSKI Władysław, 2016, *Dialektyzmy i kultura ludowa w dramatach Stanisława Wyspiańskiego*, Wydawnictwo Libron – Filip Lohner, Kraków.
- WILKOŃ Aleksander, 1999, *Język artystyczny. Studia i szkice*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice.
- WÓJTOWICZ Janina, 1966, *Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Saniem, Wisłokiem i Wisłoką*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich: Polska Akademia Nauk, Wrocław.

